

พุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน Buddhist Dharma in Isan Literature

พุทธรักษ์ ปรานนอก¹

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสานที่มีบทบาทต่อการดำรงชีวิตของชาวอีสาน ผลการวิจัยพบว่าพุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสานจะมีเนื้อหาเชิงจริยธรรมมากกว่าหลักคำสอนที่เป็นสังคหกรรม เนื้อหาคำสอนจะเป็นหลักปฏิบัติของบุคคลในสังคมในเชิงคติธรรมในการครองชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัวและสังคมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) พุทธจริยธรรมของสังคม ได้แก่ คำสอนเรื่องศีลห้า การทำบุญ ความเคารพและการบูชา 2) พุทธจริยธรรมของปัจเจกบุคคล ได้แก่ หลักปฏิบัติของผู้ปกครอง หลักปฏิบัติของสตรีและบุรุษ หลักปฏิบัติของภรรยา รวมทั้งยังปรากฏหลักคำสอนเรื่องพุทธทำนายซึ่งเป็นการพยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในสังคมในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมซึ่งก็มีเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกับปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนอีสานยังมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน 3 ประการด้วยกัน คือ บทบาทในการควบคุมสังคม บทบาทในการรักษาแบบแผนประเพณี และบทบาทในฐานะเป็นแบบแผนความประพฤติที่ดีงาม

คำสำคัญ: พุทธธรรม วรรณกรรมอีสาน

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Abstract

The objective of this research was to analyze Buddhist moral codes in Isan literature effecting living a life of Isan people. The results of the study found that Buddhist moral codes in Isan literature have moral content more than truth. Content of the teaching is the practice of individuals in the society in term of moral in living a life, both personal and social life according to the principles of Buddhism which are divided into 2 subject matters viz. 1) Buddhist moral codes for society; 5 precepts, making merits, respecting and worshipping 2) Buddhist moral codes for individual; principles for ruler, female and male, wife. Besides these, there is teaching about Buddhist predicts which are prophecy about different happening occurred in society in future whether the economic problems, politics and society which is happening at present time. Besides this, Isan literature has 3 roles in living a life of Isan people; role in controlling society, role in preserving culture and role in being a good model of behaviors.

Keywords: Buddhist Dharma, Isan literature

บทนำ

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวอีสานอย่างยิ่ง ทุกขั้นตอนของชีวิตชาวอีสานมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากวัฒนธรรมประเพณีต่างๆของชาวอีสาน ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากคติทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ชาวอีสานได้ยึดเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นวิถีการดำรงชีวิตมาเป็นเวลาช้านาน โดยการสั่งสอนของพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนาบ้าง จากนักปราชญ์ราชบัณฑิตบ้าง ผ่านการฟังธรรม คติธรรม คำสอนที่เป็นมโนภาพิต หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมทั้งที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมที่เป็นคำสอนต่างๆมากมาย ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตได้อย่างถูกต้องและประสพสุขตามอัตภาพของแต่ละบุคคล

วรรณกรรมคำสอนในภาคอีสานมีจำนวนมาก และค่อนข้างจะโดดเด่น อยู่ในความสนใจของประชาชน เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนแนวประพฤติปฏิบัติ

โดยยึดคตินิยมทางพุทธศาสนาและจารีตของท้องถิ่นเป็นหลัก วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้มีอิทธิพลเหนือจิตใจชาวอีสานตั้งแต่อดีต และในปัจจุบันก็ยังนิยมนำใจความของวรรณกรรมเหล่านี้มาสอนลูกหลาน อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานมีหน้าที่ควบคุมสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม เพราะชาวอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังเกรงกลัวบาป บุญ คุณ โศข ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และความเชื่อเหล่านี้ก็มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอน

หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ วิถีความคิด และวิถีชีวิตของชาวอีสานที่เชื่อมั่นและปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน 6 เล่ม คือ พญาคำกองสอนไพร่ อินทัญญาณสอนลูก ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ลีปัสสูญ สาสน์สมคิด กายปุ่สอนหลาน แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย

จากการวิจัยพบว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานทั้งหมดจะสอนเรื่องหลักการปฏิบัติของบุคคลในสังคมอีสาน ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นปกครองหรือประชาชนทั่วไป ดังนั้น จึงปรากฏหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตที่ถูกต้องในสังคม การทำมาหากิน หลักการครองเรือน หลักปฏิบัติของสตรีและบุรุษ เป็นต้น จากการวิเคราะห์เนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนอีสานพบหลักพุทธจริยธรรม ดังต่อไปนี้

1. พุทธจริยธรรมของสังคม

สังคมอีสานในอดีตตามที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานนั้นได้อาศัยหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมทุกหมู่เหล่า เนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนอีสานจึงได้วางหลักปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานของสังคมไว้ ดังต่อไปนี้ คือ

1.1 ศิลห่า

การรักษาศีล จัดว่าเป็นหลักธรรมสำคัญอีกข้อหนึ่งที่กล่าวสอนไว้ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน โดยได้แสดงไว้ว่า หากไม่มีศีลห่า โลกนี้ก็จะต้องวุ่นวาย มีเวรมีกรรมกันตลอดเวลา ศิลทั้งห้าข้อ ได้แก่ การเว้นจากการฆ่าสัตว์โดยเฉพาะวัว ควาย ช้าง ม้า ซึ่งเป็นสัตว์ที่ทำคุณประโยชน์ต่อมนุษย์ รวมทั้งเว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่น การงดเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น การงดเว้นจากการประพฤตินิโคตในกามโดยเฉพาะการประพฤตินิโคตในสามีหรือภรรยาของผู้อื่น การงดเว้นจากการพูดเท็จหลอกลวงผู้อื่น และการงดเว้นจากการดื่มสุรา หากบุคคลประพฤตินิโคตหลักศีลห่า ชีวิตย่อมประสบแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ดังข้อความที่ว่า

อันว่า	เฮือนใจนั้น	เป็นแวนแก้วคณิงถ้อนแตงตี	
	ทานศีลคือแวนแก้ว	คณิงเบ็งบุญคุณ	แท้เนอ
	กำจัดเต็กเสื่อภายใน	อย่าให้มีมาได้	
	ไล่ป้างเว้นเวรัง	ให้หนีห่าง	เจ้าเอย
	ทั้งโอะมะใหญ่กว้าง	สมุทรน้ำใหญ่หลวง	
อันนี้	โลกมันตั้งเที่ยงหมั้น	คือเกิดแก่เจ็บตาย	แลนา
	เป็นพ่อชายคณิงคิด	เกิดตายสิเห็นแจ้ง	
	ศีลห่าแปดนั้น	โลกแต่งปางปฐม	แท้ตาย
	ให้ศีลทานเฮา	หมั้นคณิงให้เห็นแจ้ง	
	ชายนั้น	เว้นชั่วไว้	ให้เฮ็ดแต่ทางดี
	อย่าประมาทศีลทาน	ชาติชายสกุลกล้า	แท้แหล่ว
	เวียกนั้นมิหลายแท้	โลกีย์อนันต์เนก	
ขอให้	เฮียนศาสตรเพทเพียง	ลือล้ายอดคน	นั้นถ้อน

(พระอริยานุวัตร, 2513 : 19-20)

ผู้วิจัยมีทัศนะว่า คำสอนเรื่องศีลห้า นับเป็นคำสอนหลักที่วรรณกรรมคำสอนอีสานมุ่งนำเสนอ เพราะเป็นหลักคำสอนที่เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ และเป็นเหมือนกฎเกณฑ์ที่ทำให้สังคมมีความสงบสุข เพราะข้อปฏิบัติ

ทั้งหมดนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่าจะเป็นทั้งทางกายและทางวาจา หากทุกคนในสังคมปฏิบัติตามหลักศีลห้าทั้งหมดก็เป็นข้อยืนยันได้ว่าสังคมจะมีความสงบสุข ดังนั้น หลักศีลห้า จึงเป็นคำสอนที่สำคัญที่มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอนทุกเล่มที่ศึกษา

1.2 การทำบุญ

จากวรรณกรรมเรื่องอีตลีสบสอง จะพบว่าเนื้อหาทั้งหมดเป็นเรื่องการทำบุญในทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ กล่าวคือ วิธีการทำบุญหรือลักษณะของการกระทำความดี 3 ประการ คือ

1) การให้ทาน (ทานมัย) จะเห็นได้จากพิธีทำบุญทั้งสิบสองเดือนส่วนใหญ่เน้นที่การให้ทานต่างๆ กัน กล่าวคือ บุญเข้ากรรมซึ่งทำในเดือนอ้ายหรือเดือนที่หนึ่ง โดยการถวายทานแก่พระภิกษุผู้เข้าปริวาสกรรม บุญคุณลานหรือบุญกุ่มข้าวใหญ่ และบุญข้าวจี ก็เป็นการถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ บุญพระเวสส์หรือบุญผะเหวด บุญสงกรานต์ บุญในวันวิสาขบูชา บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสากหรือสลากกัต บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ทุกพิธีกรรมล้วนเน้นการถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้น แต่แตกต่างกันในเรื่องวัตถุที่ถวายและโอกาสที่ถวายเท่านั้น แต่ก็ยังเน้นการให้ทานเป็นหลัก

2) การรักษาศีล (ศีลมัย) ในพิธีกรรมทั้งสิบสองเดือนนั้นเมื่อมีการให้ทานก็จะมีขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญก็คือการสมาทานศีล โดยเฉพาะศีลห้า เพราะพระพุทธศาสนาเน้นให้มนุษย์มีหลักคุณธรรมขั้นพื้นฐาน คือ เบญจศีล ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สูงกว่าการให้ทาน เช่น ในพิธีบุญเข้ากรรมเมื่อพระออกจากปริวาสกรรมแล้ว ญาติโยมก็จะถวายทาน รักษาศีลและฟังเทศน์ เป็นต้น กล่าวได้ว่า ในพิธีทำบุญทางพระพุทธศาสนาทั้งสิบสองเดือนหรือในอีตลีสบสองนั้น จะต้องมีการรักษาศีลเสมอ

3) การทำใจให้สงบ (ภาวนามัย) ที่เรียกว่า การเจริญภาวนา โดยเน้นที่การฟังธรรมเทศนา หรือไม่เช่นนั้นก็เป็นกรรมนิมนต์พระท่านมาสดมภ์ที่บ้าน การตั้งใจฟังในขณะที่พระท่านสดมภ์ ก็เป็นการทำจิตใจให้สงบอย่างหนึ่งเหมือนกัน ตามปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคองสิบสี่ กล่าว คือ คองที่เจ็ด วันเจ็ดค่ำ แปดค่ำ ทั้งขึ้นแรม ให้นิมนต์พระมาสู่บ้านเรือนแล้วรับศีล ฟังพระสวด

พระปริตรมงคล ถวายสังฆทานและฟังธรรมเทศนา คองที่แปด ถึงกลางพรรษา ให้ออกไปฟังพระภิกษุสวดปริตรมงคล และทำบุญตักบาตรที่วัด และคองที่ 11 ตอนบ่ายของวันพระอุโบสถ ซึ่งเรียกว่า วันธรรมสวนะ ให้ชาวบ้านไปรักษาศีล ฟังธรรมเทศนาที่วัด

ผู้วิจัยมีทัศนะว่า การทำบุญเป็นวิถีชีวิตของชาวอีสานอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการให้ทานไม่ว่าจะเป็นการทำบุญตามฮีตสิบสอง การจำศีลอุโบสถ และการฟังพระธรรมเทศนา ยามใดก็ตามที่ว่างเว้นจากการทำกรงานประกอบ อาชีพชาวอีสานก็จะหาโอกาสทำบุญเสมอ โดยเฉพาะการปฏิบัติที่ขาดไม่ได้ก็คือ การทำบุญตักบาตรในตอนเช้า จนมีคำกล่าวที่ว่า ชาวอีสานจะขาดเรื่องศีลเรื่อง ทานไม่ได้อย่างเด็ดขาด เพราะเป็นวิถีการดำรงชีวิตที่ดั่งงามตามหลักการของ พระพุทธศาสนา

1.3 ความเคารพและการบูชา

คุณธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนอีสานก็คือความเคารพยำเกรงบุคคล มีอาวุโสและมีคุณธรรมสูงส่งต่อตนเอง ไม่ว่าจะจะเป็นบุคคลที่สำคัญในสังคม เช่น พระสงฆ์และบุคคลผู้มีความสำคัญในครอบครัว เช่น พ่อแม่ ปู่ ย่า ตายาย ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น เมื่อมีความเคารพแล้วย่อมนำไปสู่การบูชาหรือการแสดงออก มาซึ่งความเคารพนั้น เช่น การกราบไหว้ และแสดงอาการนอบน้อม เป็นต้น ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคองสิบสี่ แสดงหลักความเคารพและการบูชาของ ชาวอีสานไว้ ดังต่อไปนี้

1) ความเคารพ

ความเคารพ หมายถึง ความตระหนัก ซาบซึ้ง รู้ถึงคุณความดีที่มี อยู่จริงของบุคคลอื่น ยอมรับนับถือความดีของเขาด้วยใจจริง แล้วแสดงความ นับถือต่อผู้นั้นด้วยการแสดงความอ่อนน้อม อ่อนโยน อย่างเหมาะสม ทั้งต่อหน้า และลับหลัง การมีความเคารพ หลักปฏิบัติในการบ่งบอกถึงความเคารพของ ชาวอีสาน มีดังต่อไปนี้

(1) คองที่ 9 เมื่อพระภิกษุสามเณรบิณฑบาตให้ชาวบ้าน แต่งตัวให้เรียบร้อย แล้วรีบไปตักบาตร ขณะไปตักบาตรห้ามนำสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้

เช่น ห้ามให้พระภิกษุรอนาน ห้ามกัณฑ์ร่ม ห้ามสวมรองเท้า ห้ามใช้ผ้าคลุมศีรษะ ห้ามอุ้มเด็ก ห้ามถืออาวุธ ห้ามแตะสบงจีวร

(2) คองที่ 12 เมื่อพระภิกษุเดินผ่านมาใกล้ ให้ฆราวาสนั่งลง แล้วยกมือไหว้ อย่าเหยียบเงาพระภิกษุ เมื่อพระภิกษุมาที่บ้านเรือนให้นิมนต์พัก ทักถามและรับรองด้วยน้ำร้อนน้ำอุ่น

(3) คองที่ 13 อย่านำอาหารที่เป็นเดน ไปถวายพระภิกษุ สามเณรชีพรามณ์ หรือให้สามีรับประทาน

(4) คองที่ 14 เว้นเสพกามคุณทั้งห้า คือ บุหรือสุรา เมรัย เสพกาม กับภรรยาผู้อื่น เสพกามกับภรรยาตน ในวันพระ วันมหาสงกรานต์และวันเข้าพรรษา เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นได้ว่า การเคารพในวรรณกรรมเล่มนี้ระบุถึงความเคารพต่อพระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทมากในสังคมอิสลามเป็นหลัก รวมทั้งการให้ความสำคัญต่อวันสำคัญในพระพุทธศาสนาอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงความเคารพยำเกรงที่มีต่อพระสงฆ์และศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาอย่างสุดซึ้งของชาวอิสลาม

2) การบูชา

เมื่อมีความเคารพต่อบางสิ่งบางอย่าง มนุษย์ย่อมแสดงออก ความรู้สึกนั้นออกมาเป็นรูปธรรมให้ปรากฏ การแสดงออกที่ชัดเจนก็คือการบูชานั้นเอง จึงมีคำกล่าวที่มักคุ้นเสมอว่า ความเคารพบูชา การบูชาของชาวอิสลามตามหลักคำสอนคองสิบสี่ มีดังต่อไปนี้

(1) คองที่ 1 ให้สร้างบ้านหรือกำแพงเรือนของตน แล้วปลูก หอบูชาเทวดาไว้ในสี่มุมบ้านหรือมุมเรือน บัดกวาดบริเวณบ้าน

ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงการบูชาบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงกว่าตน เพราะเทวดาในที่นี้น่าจะหมายถึงบุคคลที่มีคุณธรรม

(2) คองที่ 3 ก่อนเข้านอนให้ล้างมือ แล้วนำดอกไม้บูชาก่อนนอนทุกคน

ข้อนี้หมายถึงการบูชาพระรัตนตรัย

(3) คองที่ 4 ในวันพระให้นำดอกไม้บูชาก่อนเส้า คีไฟ แม่ประตู แม่บันได อันเป็นแม่รักษาเรา

(4) คองที่ 5 ให้เอาน้ำล้างเท้าสามีก่อนเข้านอน

ข้อความนี้แสดงถึงการแสดงความเคารพแก่สามีนผู้เป็นใหญ่
ดูแลคุ้มครองตน

(5) คองที่ 6 ในวันพระหรือวันธรรมสวนะ ให้ขอขมาสามี และ
คนเฒ่าคนแก่ในบ้านเมืองทั้งหลายนั้น

(6) คองที่ 10 เมื่อวันพระภิกษุสงฆ์โบสถ์ให้ชาวบ้านจัดดอกไม้
ธูปเทียน ชันห้า ชันแปด ไปถวายพระภิกษุผู้ลงอุโบสถ

ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคองสิบสี่ สิ่งที่ชาวอีสานบูชา
มีทั้งพระรัตนตรัย เทวดา หรือแม้กระทั่งวัตถุสิ่งของที่อำนวยความสะดวกให้เกิดต่อการ
ดำรงชีวิต เช่น เครื่องมือในการทำอาหาร ประตุ บันได เป็นต้น ภายในครอบครัว
ภรรยาก็ต้องบูชาสามีและผู้สูงอายุ สิ่งที่แสดงออกถึงการบูชาที่เป็นสิ่งที่หาได้ง่าย
ไม่มีพิธีรีตองมากนัก ได้แก่ ดอกไม้ธูปเทียน

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า พุทธธรรมที่เป็นจริยธรรมสังคมอีสาน
ประกอบด้วยหลักคำสอนเรื่องศีลห้า ซึ่งนับเป็นหลักปฏิบัติที่คนในสังคมอีสานจะ
ต้องยึดถือและนำมาปฏิบัติ หรือเปรียบเสมือนกฎเกณฑ์ที่จะมาควบคุมให้คนใน
สังคมเป็นผู้มีความประพฤติดีอันจะสร้างความสงบสุขให้เกิดมีแต่สังคมโดยรวม
หลักคำสอนเรื่องการทำบุญตามหลักการของพุทธศาสนา นับเป็นวิถีชีวิตของ
คนอีสานที่เป็นคนฝึกฝนในการทำบุญอันเนื่องมาจากความศรัทธาไม่หวั่นไหวใน
พระพุทธานันตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน การรักษาศีลและการฟังธรรม
คำสอนที่ดั่งามในพระพุทธานัน รวมทั้งคนอีสานเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนมี
ความเคารพต่อบุคคลผู้มีคุณธรรม มีคุณวุฒิและวัยวุฒิสูงกว่าตน อันแสดงออก
มาด้วยการบูชาบุคคลที่ควรบูชา เช่น พระสงฆ์ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ครูบาอาจารย์
ภรรยาเคารพบูชาสามี หรือแม้กระทั่งสิ่งที่ยอำนวยความสะดวกให้การดำรงชีวิตของตนมีความสุข
แม้สิ่งนั้นจะเป็นวัตถุก็ตาม เช่น ก้อนเถ้า ไฟที่ใช้ในการประกอบอาหาร ประตุ
บ้าน และบันได เป็นต้น ดังนั้น ภาพลักษณ์ของคนอีสานโดยภาพรวม จึงเป็นคนมี
ศีลธรรม ฝึกฝนในเรื่องบุญกุศล และเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ
เคารพบูชาบุคคลผู้ควรบูชา

2. พุทธจริยธรรมของปัจเจกบุคคล

จากการวิเคราะห์เนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนอีสานแล้ว พบว่า ได้มีการนำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาใช้สั่งสอนให้เป็นข้อปฏิบัติของแต่ละบุคคลตามสถานภาพของแต่ละบุคคลในสังคม โดยแต่ละคนจะต้องมีหน้าที่หรือข้อปฏิบัติที่เหมาะสมกับสถานภาพสังคมของตนเอง ดังต่อไปนี้

2.1 ข้อปฏิบัติของผู้ปกครอง

สภาพสังคมอีสานในอดีตนั้น บุคคลในสังคมจะประกอบไปด้วยผู้ปกครองและบุคคลผู้ใต้ปกครองหรือชาวบ้านทั่วไปนั่นเอง ดังนั้น บุคคลผู้จะทำหน้าที่ปกครองคนอื่นก็ต้องมีความประพฤติที่ดีงาม มีคุณธรรมในการปกครอง เพื่อจะได้รับความนับถือและศรัทธาจากผู้ใต้ปกครอง จึงมีการนำเอาหลักคำสอนเรื่องทศพิธราชธรรมมากล่าวสอนไว้ ซึ่งปรากฏอยู่เฉพาะในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพญาคำกองสอนไพร่เล่มเดียวเท่านั้น ดังข้อความต่อไปนี้

พึงเยอญาติพี่น้อง	พินแผ่นดินธรณี	เจ้าเออย
ยังมีจอมราชา	นั่งเมืองคองสร้าง	
ชื่อว่า “พญาคำกองเจ้า”	ทงนครตุนไพร่	ปางนั้น
ทศราชล้า	คองสร้างนั่งเมือง	
ฮืดเก่าเบื่อง	ทศราชคองกษัตริย์	
พระได้เดินเสนามนตรี	อำมาตย์ขุนทั้งค้าย	
เดินให้มาพึงแจ้ง	คองเมืองตั้งแต่ง	

(พระอริยานุวัตร, 2513 : 5-6)

ผู้วิจัยมีทัศนะว่า การปรากฏคำสอนเรื่องทศพิธราชธรรมเฉพาะในวรรณกรรมคำสอนเรื่องพญาคำกองสอนไพร่ เพราะวัตถุประสงค์ของเนื้อหาในวรรณกรรมเล่มนี้ต้องการแสดงหลักในการดำรงตนที่ถูกต้องในการทำตามหน้าที่ของตนตามฐานะที่มีในสังคม ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นปกครอง หรือผู้อยู่ใต้ปกครอง โดยเฉพาะผู้ปกครอง เช่น พญาคำกองจะสอนคนอื่นได้นั้นตนเองก็ต้องมีหลักคุณธรรมในการปฏิบัติด้วยจึงจะเป็นที่น่าเคารพเชื่อถือของบุคคลผู้อยู่ใต้ปกครองหลักในการครองตนของผู้ปกครองจึงเป็นหลักคำสอนที่ได้มาจากพระพุทธศาสนา

นั่นเอง และนำสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสาย จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ ดังนั้นหลักคำสอนเรื่องทศพิธราชธรรมจึงไม่ปรากฏในวรรณกรรมเล่มอื่นเพราะวัตถุประสงค์ในการนำเสนอเนื้อหาต่างกัมนั่นเอง

2.2 ข้อปฏิบัติของบุรุษ

บุรุษถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากอย่างยิ่งในสังคมอีสาน เพราะมีฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องเป็นผู้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ การประกอบสัมมาอาชีพและคุณธรรมในการปฏิบัติตน ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องพญาค่างองสอนไพร่ ได้นำเสนอหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับบุรุษไว้จำนวนมาก แต่เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่า ข้อปฏิบัติสำหรับบุรุษในสังคมอีสาน มีดังต่อไปนี้

- 1) การมีความเคารพต่อพระภิกษุสามเณรและพุทธสถาน
- 2) การมีความเคารพยำเกรงผู้ปกครองซึ่งมีศักดิ์ใหญ่กว่าตนเอง
- 3) การเป็นผู้รู้จักประมาณไม่ว่าจะเป็นการนอน การกิน การดูการฟัง ต้องเป็นผู้มีสติและรู้จักประมาณในการกระทำทุกอย่าง
- 4) การมีความเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้เฒ่าผู้แก่
- 5) การไม่เป็นคนลืมหืมตา ออกตัญญูเนรคุณต่อครูบาอาจารย์ ผู้ใดก็ตามที่เป็นคนออกตัญญู ไม่ว่าจะได้ดีสักเพียงใด แต่ทำยที่สุดก็ต้องประสบบาปกรรมตกนรก ไม่มีความเจริญ
- 6) การเป็นคนมีความกตัญญูตเวทีต่อผู้พระคุณต่อตน ได้แก่ บิดามารดา อุปัชฌาย์ อาจารย์ บุคคลที่มีความกตัญญูตเวทีก็จะได้รับการสรรเสริญ
- 7) บุรุษในฐานะเป็นสามี ต้องเว้นการตำหนิติเตียนที่น้องทางฝ่ายภรรยา เว้นอบายมุข คือ การดื่มสุรา เล่นการพนัน เที่ยวผู้หญิง
- 8) บุรุษต้องเป็นผู้ขยันขันแข็งในการทำมาหากิน ไม่เกียจคร้าน รู้จักอดออม จะทำให้มีความเจริญรุ่งเรือง

เช่นเดียวกับในวรรณกรรมเรื่องอินทนิญาณสอนลูก ซึ่งได้แสดงลักษณะของผู้ชายที่ดีหรือบุรุษในอุดมคติของชาวอีสานไว้ว่า ดังต่อไปนี้

- 1) ผู้ชายที่ดีต้องเป็นผู้มีความรู้ เป็นนักปราชญ์ มีศีลธรรม
- 2) ผู้ชายที่ดีต้องเป็นพ่อบ้านพ่อเรือนและเคารพนับถือวงศาตถาญาตี

- 3) ผู้ชายที่ดีต้องเป็นผู้มีสัมมาคารวะ เชื้อพึงผู้เฒ่าผู้แก่
- 4) ผู้ชายที่ดีต้องไม่เกียจคร้านในการทำงาน ไม่เป็นคนชอบโอ้อวด ไม่เที่ยวล้ามาเลเทเมา กินเหล้าเมาสุรา ถ้าใครปฏิบัติสิ่งเหล่านี้จะเป็นที่รังเกียจของผู้อื่น

จากการวิเคราะห์หลักธรรมสำหรับบุรุษ จะพบโลกทัศน์ที่มีต่อบุรุษในวรรณกรรมคำสอนอีสาน คือ บุรุษต้องเป็นผู้นำครอบครัวและผู้นำสังคม คุณสมบัติของบุรุษนั้นให้ความสำคัญต่อคุณสมบัติภายใน เช่น มีความรู้ดี มีศีลธรรมดี มีความขยันขันแข็ง ไม่เกียจคร้าน มีความอ่อนน้อม มีความเคารพ มีความกตัญญู เป็นพ่อบ้านพ่อเรือน และเป็นสามีที่ดี ซึ่งก็มีความคล้ายคลึงกันกับหลักคำสอนเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ข้อปฏิบัติอีกประการหนึ่งที่ตรงกันกับหลักพุทธจริยธรรมของสังคัมดังที่กล่าวแล้วข้างต้น นั่นก็คือ บุรุษต้องเป็นผู้มีความเคารพ มีสัมมาคารวะต่อบุคคลผู้อาวุโสกว่าทั้งคุณวุฒิและวัยวุฒิ ไม่ว่าจะ เป็นพระภิกษุสามเณร ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้มีพระคุณทั้งหลาย นั้นแสดงว่า ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของคนอีสาน คือ การเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่ง เป็นคนมีสัมมาคารวะ

2.3 ข้อปฏิบัติของสตรี

ในวรรณกรรมคำสอนอีสาน ไม่เพียงแต่นำเสนอข้อปฏิบัติของบุรุษเท่านั้น แต่ยังได้นำเสนอข้อปฏิบัติของสตรีไว้ด้วยเช่นกัน เพราะสตรีก็นับเป็นบุคคลที่สำคัญเช่นเดียวกันในสังคมอีสานในฐานะแม่บ้านแม่เรือน การกล่อมเกลาด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีอีสานมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว จากการวิเคราะห์ในวรรณกรรมคำสอนอีสานทั้งหมด พบว่า หลักปฏิบัติสำหรับสตรีอีสาน มีดังต่อไปนี้

- 1) สตรีที่ดีต้องเป็นผู้มีความกตัญญูตเวที
- 2) สตรีที่ดีต้องเคารพบูชาผู้มีพระคุณ
- 3) สตรีที่ดีต้องเป็นผู้ระวังความคิด มีจิตใจที่ติงาม
- 4) สตรีที่ดีต้องรู้จักระวังคำพูด ก่อนจะพูดสิ่งใดต้องพิจารณาให้รอบคอบก่อนแล้วจึงค่อยพูด อย่าพูดจาโอ้อวด พูดคำหยาบร้ายกาจ และไม่แพร่งพรายสิ่งที่เป็นความลับ

- 5) สตรีที่ดีต้องเรียบร้อยสำรวมทั้งการเดิน การนั่ง การนอน จะต้องเรียบร้อยมีความสุภาพ มีสติในทุกๆ อิริยาบถ
- 6) สตรีที่ดีต้องลูกแต่เช้า ทำบุญตักบาตร เป็นประจำ เมื่อจะให้ทานก็ต้องทำให้ประณีต ก่อนจะหยิบจับของใส่บาตรจะต้องล้างมือให้สะอาด ผมนก็ต้องจัดให้เรียบร้อยก่อนที่จะให้ทาน
- 7) สตรีที่ดีต้องขยันในการทำการงาน ค่อยๆ สะสมทรัพย์สมบัติ ให้มีมากขึ้น มีความมั่งคั่ง รู้จักประหยัดในการใช้จ่าย
- 8) สตรีที่ดีต้องยึดมั่นในจารีตประเพณี และเชื่อว่าหญิงใด ประพฤติตามจารีตเทวดาจะคุ้มครองรักษา
- 9) สตรีที่ดีต้องรักษาพรหมจรรย์ ยึดมั่นในความบริสุทธิ์ของตนเอง โดยเชื่อว่าหญิงบริสุทธิ์เทวดาจะคุ้มครอง และช่วยเหลือค้าหุให้ร่ำรวย แม้มีลูกก็น่ารักอีกด้วย
- 10) สตรีที่ดีนั้นต้องเป็นผู้มั่งคั่ง รู้จักใช้เงินตามความจำเป็น ต้องขยันหมั่นเพียร และรู้จักค้าขาย
- 11) สตรีที่ดีต้องมีศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ต้องมีใจบุญสุนทาน เมื่อมีงานบุญจะต้องรีบชวนช่วยในการทำบุญให้ทาน

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่มีต่อสตรีในทัศนะของสังคมอีสานว่าต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติที่ดี เช่น มีคุณธรรม มีความสงบเสงี่ยม มีกิริยามารยาทเรียบร้อยรักษานวลสงวนตน ยึดมั่นในจารีตประเพณี มีความกตัญญูต่อบุพการี เก่งงานบ้านงานเรือน ขยันขันแข็ง มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา เป็นต้น กล่าวโดยสรุปก็คือ จะต้องมีความงามทั้งทางกาย ซึ่งเน้นที่กิริยามารยาทที่เรียบร้อย ขยันขันแข็ง ขวนขวายในกิจการงานที่เป็นความดีงามทุกอย่าง ความงามทางวาจา ไม่พูดสิ่งที่เป็นวิจิกจริต ไม่ว่าจะเป็นการพูดเท็จ พูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้า อวดตนเอง และความงามทางใจ ได้แก่ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มุ่งสร้างความดีงามให้เกิดขึ้นในตัวตนอยู่เสมอ ยึดมั่นจารีตประเพณี รักษานวลสงวนตัว เป็นคนใจบุญสุนทาน ระมัดระวังความคิด มีสติในทุกๆ อิริยาบถ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการให้สตรีอีสานเป็นคนที่มีความงามทั้งภายนอกและภายใน งามทั้งทางกาย วาจา และใจ

2.4 ข้อปฏิบัติของภรรยา

นอกจากคำสอนสำหรับสตรีทั่วไปแล้ว สตรีที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วก็มีหลักปฏิบัติเฉพาะอีกต่างหาก แสดงให้เห็นว่า คนในสังคมอิสลามที่มีสถานภาพต่างกันก็จะมีบทบาทหน้าที่ที่ต่างกัน บางครั้งก็ต้องทำบทบาทหน้าที่ทั้งสองอย่างในเวลาเดียวกันอีกด้วย ในวรรณกรรมเรื่องอินทียาน์สอนลูก ได้แสดงข้อปฏิบัติของภรรยาไว้ ดังต่อไปนี้

1) อย่าเป็นคนโกรธง่าย และพูดจาข่มสามี เพราะสามีนั้นสังคมอิสลามยกย่องว่าเป็นผู้นำ และเป็นคนที่ภรรยาต้องเคารพ สังคมอิสลามเชื่อว่า สตรีใดไม่มีสามีก็จะเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง เพราะสมัยนั้นผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ภรรยาและบุตรธิดาเป็นผู้อาศัยสามี ดังนั้น จึงต้องเคารพยำเกรงสามีอย่างเคร่งครัด

2) ต้องเคารพสามีเหมือนเป็นอาจารย์ ต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของสามี

3) ต้องรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหาได้มา โดยแบ่งการใช้จ่ายออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเก็บไว้ใช้ในบ้าน ส่วนที่สองทำบุญกุศล และส่วนที่สามสงเคราะห์ช่วยเหลือญาติพี่น้อง ตอบแทนบุญคุณของแม่ผู้

4) เมื่อสามีกลับมาจากที่ทำงาน ภรรยาต้องรีบออกไปรับสิ่งของต่างๆ และต้องพูดจาต้อนรับด้วยวาจาอ่อนหวาน ไม่กล่าววาจาหยาบคาย เตรียมสำหรับข้าวปลาอาหารให้สามี พ่อแม่ ได้รับประทานพร้อมกัน เพื่อจะทำให้เกิดความรักความสามัคคีกันในครอบครัว

5) เมื่อสามีจะออกไปทำงานนอกบ้าน ภรรยาต้องตระเตรียมเครื่องมือในการทำงานให้ และกล่าวววยพรให้สามีประสบความสำเร็จในการทำงาน

6) ภรรยาที่ดีต้องเอื้อเฟื้อญาติพี่น้องฝ่ายสามี ไม่ดูแคลเฉพาะครอบครัวของตนเท่านั้น เพราะความรักที่แท้จริงไม่ใช่แค่ความรักของสามีภรรยาเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงความรักของญาติพี่น้องด้วย ข้อปฏิบัติของภรรยาในวรรณกรรมเรื่องนี้มีเนื้อหาเดียวกับกับหลักปฏิบัติของภรรยาในคำสอนเรื่องทิศหก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภรรยามาก กล่าวคือ จัดงานบ้านให้เรียบร้อย สงเคราะห์ญาติทั้งสองฝ่ายด้วยดี ไม่นอกใจ รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ ชยัน ช่างจัด

ช่างทำ เอาการเอางานทุกอย่าง (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค ข้อ 201 หน้า 204)

ส่วนในวรรณกรรมเรื่องกาพย์ปฐมนหลานแม้จะไม่ได้แสดงข้อปฏิบัติของสตรีไว้โดยตรงเหมือนวรรณกรรมเรื่องอินทนิฎานสอนลูกและพญาคำกองสอนไพร่ แต่ก็ได้แสดงลักษณะของภรรยาที่ดี และภรรยาไม่ดีไว้เช่นเดียวกัน โดยกล่าวว่า ถ้าได้ภรรยาดีเปรียบเหมือนได้แก้วไว้ได้ถนุบ้าน ถ้าภรรยาเป็นช่างฝีมือดีเปรียบเหมือนได้แก้วไว้บนบ้าน ถ้าภรรยาไม่ซื่อตรงเปรียบเหมือนไล่จับหมูในคอก ถ้าได้ภรรยาปอกกลอกเปรียบเหมือนลากไม้ด้านปลาย ดังข้อความว่า “ได้เมียผู้ดีปานแก้วคุณลาง ได้เมียผู้ช่างปานแก้วคุณเฮือน ได้เมียผู้บิดเบือนปานกุ่มหมูในคอก ได้เมียผู้พอกปานแก้วไม้ทางปลาย” (ลิตธา พินิจภูวดล, 2522 : 125)

สตรีในฐานะที่เป็นภรรยา จะได้รับมอบความเป็นใหญ่เฉพาะในเรื่องหน้าที่แม่บ้านแม่เรือนเท่านั้น แต่ภิกษุระที่จำเป็นและสำคัญก็ต้องให้สามีเป็นผู้ตัดสินใจหรืออนุญาตก่อน ความสุขที่เกิดจากการครองเรือนของสตรีย่อมขึ้นอยู่กับบุรุษ เชื่อกันว่าสตรีที่มีบุญเท่านั้นจึงจะได้คู่ครองหรือสามีที่ดี ดังนั้น หน้าที่ของสตรีก็คือ การปรนนิบัติสามี และมีความเคารพต่อสามี ดูแลเอาใจใส่ซึ่งตรงกับหลักคำสอนเรื่องทิศหกในฐานะทิศเบื้องหลังคือภรรยาที่ต้องมีหน้าที่ปรนนิบัติต่อสามีดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

3. พุทธทำนาย

ในตอนท้ายของหนังสือลิลิปัญญจะมีตอนที่เรียกว่า บั้นพยากรณ์ หรือบางครั้งเรียกว่า กาละนับมือส่วย เป็นวรรณกรรมที่คล้ายกับการพยากรณ์สถานการณ์ของโลกที่จะเกิดขึ้นในอนาคตมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับเรื่องพุทธทำนายของพระพุทธเจ้า ที่ได้ทำนายความฝันของพระเจ้าปเสนทิโกศลจำนวน 16 ข้อดังต่อไปนี้

1) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า มีวัว 4 ตัว วิ่งเข้ามาจะชนกัน แต่ไม่ชนกันต่างตัวต่างแยกหนีไปคนละทาง พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายภาคหน้า เมื่อ พ.ศ. 2500 ล่วงไปแล้ว ผู้คนจะพากันแย่งชิงกันตามสี่แยกหรือตามสี่สารธารณะ ข้อนี้ก็น่าจะตรงกับสถานการณ์ปัจจุบันของคนในหลาย ๆ ทวีป

ต่างมีปัญหาเรื่องการแก่งแย่งอำนาจทางการเมือง มีการชุมนุมประท้วงกันในที่สาธารณะในหลายๆประเทศในทวีปต่างๆ

2) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า ต้นไม้ก่อนออกดอกบานสะพรั่ง พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เด็กวัยรุ่นจะคบขู้ขลุ่ยสาวก่อนวัยอันควร มั่วโลกีย์ไม่มีที่ยางอายุ (คนรุ่นใหม่ไม่รู้หรือไม่ใส่ใจวัฒนธรรม) ตรงกับเนื้อเรื่องในวรรณกรรมเรื่องลิลีสุณัฐที่กล่าวว่า ในอนาคตกาล หญิงและชายจะหมกมุ่นในกามารมณ์ แก่แดด ทำตัวเป็นผู้ใหญ่ก่อนวัย และจะแต่งงานกันเร็วขึ้น บางคนยังเด็กอยู่ก็รู้จักมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร คนผู้มีปัญญาที่มีความรู้เป็นนักปราชญ์มีจำนวนน้อยลงเต็มที่ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นพวกที่ศึกษาแต่ความรู้ที่เป็นเชิงวิชา แต่ขาดวิจรรณญาณ ไม่มีปัญญาความรู้ที่แท้จริง นักปราชญ์จะไม่กล่าวสอนใคร ไม่มีใครได้รับความรู้อะไรจากพวกนักปราชญ์เหล่านั้นเลย โลกจึงขาดจากธรรม ซึ่งเหตุการณ์นี้ก็ปรากฏชัดในสังคมไทยปัจจุบัน ดังข้อความที่ว่า

บัดนี้ กาละ นับมี้อ่วย	หลายปีเป็นอันต่าง มาแล้ว
พระหาก เทเทศน์ไว้	ภายหลังยศศาสนา เจ้าเอย
ฝูงหมู่ ญิงชายส่วย	สิบสามปีมีลูก ลือแล้ว
นักปราชญ์ ทมแม่น้ำ	นัททีกว้าง ขาดเขิน

3) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า แม่โคไปขอคุณนมลูกกิน พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ตอนปลายศาสนา ลูกจะไม่รู้บุญคุณพ่อแม่ เลี้ยงให้ใหญ่โตแล้ว ก็สลัดพ่อแม่หนีไปอยู่กับคนอื่น

4) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เขาเอาลูกวัวไปไถนา วัวไม่เคยไถ พาไถวิ่งไปชนตอไม้จนไถหัก เจ้าของก็ล้มลงก้นกระแทกพื้น พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายภาคหน้า เมื่อ พ.ศ. 2500 ล่วงไปแล้ว คนหนุ่มคนสาวจะปกครองบ้านเมือง ดูถูกคนแก่คนเฒ่าว่า ไม่ทันสมัยนิยม

5) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เห็นม้าตัวเดียวมี 2 ปาก ปากหนึ่งกินหญ้า อีกปากหนึ่งหลบซ่อนๆกินของไม่เปิดเผย พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ภายหน้าตุลาการจะไม่เที่ยงธรรม จะรับสินบนจากโจทก์หรือจำเลย พลิกแพลงคดีได้

6) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า หมาขี้เรื้อนขึ้นนั่งบนลาดทองที่ขัดเป็นเงา พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เมื่อ พ.ศ. 2500 ล่วงไปแล้ว คนไม่มีศาสนา ไม่รู้บาปบุญจะครองเมือง ประชากราชฎีจะเดือดร้อนเหมือนคนนอนบนหนาม จะหนีก็ไม่มีทางไป

7) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า ชายคนหนึ่งเอาหนังควายมาควั่นเป็นเชือก ควั่นได้ก็ม้วนลงเก็บไว้ได้ฤกษ์ สุนัขขอยุ่ได้ฤกษ์ก็กัดกินไปเรื่อย ชายคนนั้นก็ควั่นต่อไป พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายภาคหน้า ผู้จะเป็นคนหาเมียเป็นคนจ่ายเล่นการพนัน จับจ่ายพุ่มเฟิย ไม่ซื้อต่อผัว

8) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เมฆตั้งเค้าคนก็เตรียมเอาภาชนะมารองน้ำ เมื่อฝนตกปรากฏว่า ไหลใหญ่น้ำล้น แต่ไหลเล็กน้ำไม่เต็ม พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายภาคหน้า เจ้านายใหญ่ผู้มีอำนาจ จะร่ำรวยไร้ศีลธรรม ผู้น้อยจะยากจนลง ชาวนาประชากราชฎีจะถูกขูดรีดภาษี ส่วนคนผู้มีอิทธิพลจะหลีกเลี่ยงภาษี

9) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า มีหนองน้ำใหญ่ น้ำตรงกลางขุ่นขึ้น แต่ริมฝั่งน้ำใส พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ขุนนางเสนาบดีจะไม่ซื้อตรงต่อบริวารชั้นผู้น้อย หาวิธีหลอกล่อเอาเปรียบผู้น้อย ผู้ใหญ่กับผู้น้อยจะขัดแย้งกันเอง (น่าจะหมายถึงการปฏิวัติ) ประชาชนเดือดร้อนยากจนลง

10) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เห็นเด็กผู้ชายถือไฟหุงข้าวพอไฟแรง ข้าวบางส่วนดับ แต่บางส่วนไหม้เป็นถ่าน พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้า คนจะไร้ศีลธรรมทิ้งจารีตประเพณี ขุนไม่ทำตามคลองขุน นายไม่ทำตามคลองนาย ลูกน้องไม่ทำหน้าที่ลูกน้อง ต่างคนต่างเอาตัวรอดแล้วแต่บาปบุญของตนเอง ฟังพาอาศัยกันได้ยาก

11) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เห็นคนเอาไม้จันทน์แดงซึ่งมีราคาไปเที่ยวแลกไก่ เอาไปเร่ขาย พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปเมื่อครั้งศาสนาพุทธ ภิกษุสามเณรก็ไม่ค่อยเคร่งครัดในวินัย นอกจากนั้น ชาวพุทธจะเอาพระไตรปิฎกขายกิน เอาพระพุทธรูปเป็นสินค้า นำสังเวชสดใจยัง ตรงกับเนื้อหาของวรรณกรรมที่ว่า ในอนาคตกาล พระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติดีจะมีจำนวนลดน้อยลง ส่วนใหญ่ก็จะพากันประพฤติผิดพระวินัย วุ่นวายอยู่กับเรื่องการสร้าง

พระบรูซา เน้นในเรื่องของเงินและทองมากยิ่งขึ้น ข้อนี้ก็ปรากฏชัดเจนในสังคมไทยปัจจุบัน การที่พระสงฆ์ประพฤติย่อหย่อนเช่นนี้ท่านเรียกว่า ลิงคันธ์ทราน เป็นสาเหตุหนึ่งของการอันทรานไปของพระพุทธศาสนาเพราะการปฏิบัติย่อหย่อนของพระสงฆ์

12-13) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า น้ำเต้าเบาจมลงในมหาสมุทร และก้อนหินจากภูเขาลอยไปตามน้ำ พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า กาลภายหน้า คนไร้ศีลธรรมจะได้ปกครองบ้านเมือง คนที่มีปัญญา ฉลาดในธรรมจะตกต่ำ เหมือนน้ำเต้าลอยน้ำ ตรงกับเนื้อหาในวรรณกรรมที่กล่าวว่า ในอนาคตกาล คนที่ไม่มีศีลธรรมจะได้ครองบ้านเมือง คนดีมีคุณธรรมไม่มีโอกาสปกครองบ้านเมือง ผู้คนจะพากันยกย่องผู้ที่ไม่ดีศีลธรรม ทุกสิ่งทุกอย่างจะกลับตาลปัตรไปหมดทุกอย่าง โดยมีการเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆในธรรมชาติทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตว่า ผิดแปลกจากธรรมชาติ

14) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า ปลาไหลหนีโคลนตมไปอยู่ป่า งูเห่ากัมหัวให้บก งูจงอางเคาะพเหียด พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ผู้คนจะไม่ยึดมั่นในการทำงานของตนเอง ก้าวก่ายหน้าทีคนอื่น ผู้เป็นใหญ่กลับอยู่ได้อานาจบ่าวไพร่

15) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า หงส์เข้าไปนอนร่วมรังอีกา พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหน้า สาวรุ่นทั้งสามัญและผู้มีสกุลสูง จะจ้อผู้ชาย บางรายอาจหนีพ่อแม่ตามผู้ชาย และจะมีการลักพาผู้หญิงด้วย

16) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินว่า เสือโคร่งในป่า ถูกหมูกวางไล่ต้อน พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า กาลภายหน้า พระเจ้าแผ่นดินของประเทศใหญ่จะถูกพวกไพร่บ้านพลเมืองแย่งชิงบัลลังก์ เกียรติยศของพระราชาต่ำลง ศิษย์จะฝ่าฝืนคำสอนของครู ลูกจะไม่เกรงใจพ่อแม่ พระสงฆ์สามเณรจะย่อหย่อนพระวินัย โลกจะยุ่งยากขึ้น เหมือนช้างลากไม้ กลับไปดิ่งปลายไม้ดิ่งโคน

ส่วนเนื้อหาในพุทธทำนายข้ออื่นๆ แม้เนื้อหาจะไม่ตรงตามเนื้อความ แต่โดยความมุ่งหมายนั้นมีลักษณะเดียวกัน คือ การพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคตว่า คนจะปราศจากศีลธรรม เบื้องหน้าที่จะปฏิบัติหน้าที่ตนเอง คนมีฐานันดรศักดิ์ก็จะพากันเกรงกลัวคนไม่มีคุณธรรม ซึ่งมีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง คนดีจะทำลายศักดิ์ศรีตนเองไปกราบไหว้จน้องคนชั่ว ประชาชนก็เริ่มเกิดความเบื่อหน่าย

สังคมที่มีความวุ่นวาย ไม่มีความสงบสุข เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ถูกต้องอย่างรวดเร็ว โดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติที่แสดงลักษณะอาการที่ผิดจากปกติวิสัยของตนเอง

หลักคำสอนเรื่องการพยากรณ์เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหรือสภาพการณ์ของสังคมในอนาคตนั้นว่ามีความใกล้เคียงกับสภาพสังคมในปัจจุบันมากที่สุดไม่ว่าจะเป็นปัญหาเด็กวัยรุ่นที่นิยมการชิงสุกก่อนห่าม ปัญหาทางเพศในหมู่ของเยาวชน ปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมือง ปัญหาความแตกแยกทางความคิดในสังคม ซึ่งปัจจุบันนี้ คนในสังคมขัดแย้งกันอย่างรุนแรง โจมตีกันทุกทางด้วยอาวุธบ้าง การใส่ร้ายป้ายสีกันด้วยสื่อสารสนเทศบ้าง จึงนับว่าเป็นเรื่องที่อยู่ศรัทธาใจว่าพระพุทธองค์ได้รู้อย่างไรว่าอนาคตของโลกจะเป็นเช่นสถานการณ์ปัจจุบันนี้ ซึ่งนับได้ว่าค่อนข้างจะตรงกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องลีปสุญอย่างยิ่ง

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ในวรรณกรรมคำสอนอีสานนำเสนอหลักพุทธธรรมในส่วนที่เป็นจริยธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติของคนในสังคมทั้งในภาพรวม ได้แก่ คำสอนเรื่องศีลห้า การทำบุญซึ่งนับเป็นวิถีชีวิต และความเคารพบูชา ซึ่งเป็นหลักที่ทุกคนในสังคมจะต้องปฏิบัติ และในส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล ได้แก่ หลักปฏิบัติของบุคคลในสังคม ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ สตรี สามเณรและภรรยา นอกจากนี้ยังมีคำสอนเรื่องพุทธทำนายอันเป็นการกล่าวถึงสถานการณ์และความเป็นไปของโลกในปัจจุบันนี้อย่างถูกต้องว่าจะเกิดความวุ่นวายขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคม

4. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน

ในปัจจุบันนี้ แม้ชาวอีสานจะไม่ได้ฟังหรืออ่านวรรณกรรมคำสอนทั้ง 6 เรื่องที่ผู้วิจัยทำการศึกษา แต่แนวคิดจากวรรณกรรมคำสอนก็แทรกซึมอยู่ในความคิดและวิถีชีวิตของคนอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะสังคมอีสานได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ดังนั้น แนวความคิดความเชื่อและวิถีในการดำรงชีวิตจึงเป็นไปตามแนวหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงทำให้สังคมอีสานมีความสงบสุขเรื่อยมา จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรม

คำสอนอีสาน พบว่า บทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน โดยสรุป มีดังต่อไปนี้

1) บทบาทในการควบคุมของสังคม

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในการควบคุมสังคม จะเห็นได้จากหลักคำสอนเรื่องศีลห้า ซึ่งเป็นหลักควบคุมความประพฤติของทุกคนในสังคม โดยการงดเว้นจากการฆ่า ทำร้าย หรือเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ การงดเว้นจากการลักขโมยสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ การงดเว้นจากการประทุษร้ายในกามหรือผิดประเวณี การงดเว้นจากการพูดเท็จหลอกลวงข้อโกงคนอื่น และการงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท นอกจากนี้จะทำให้คนไม่สังคมนำมากระทำผิดศีลเพราะกลัวผลกรรมที่จะตามมา กล่าวคือ เหวี่ยงหรือแม้กระทั่งการตกนรกตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้ว ศีลยังเป็นมนุษยธรรมขั้นพื้นฐานของทุกๆ สังคม การนำหลักคำสอนเรื่องศีลห้าไปสอนคนในสังคมจึงเป็นการควบคุมและปลูกฝังความประพฤติอันดีงามของคนในสังคมอีกประการหนึ่งด้วย ทำให้สังคมอีสานเป็นสังคมที่มีความสงบสุขอันเกิดมาจากการปฏิบัติตามหลักศีลห้าดังกล่าว ถึงแม้จะมีผู้ฝ่าฝืนอยู่บ้างก็ตามที่ แต่โดยภาพรวมคนอีสานเป็นคนกลับบาปกลัวกรรมอันเกิดมาจากการปฏิบัติผิดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเอง จะเห็นได้จากการให้ความสำคัญวันศีลหรือวันพระที่จะงดเว้นการกระทำไม่ดีทุกอย่าง นั้นแสดงให้เห็นว่าหลักคำสอนเรื่องศีลมีบทบาทในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมอย่างชัดเจน

2) บทบาทในการรักษาแบบแผนประเพณีอีสาน

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของวรรณกรรมคำสอนอีสานก็คือ การรักษาแบบแผนประเพณีของชาวอีสานให้มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสายตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ นั่นคือ ฮีตสิบสองหรือประเพณีทำบุญในสิบสองเดือนของชาวอีสาน ซึ่งในวรรณกรรมจะสอนให้ศึกษา รักษาและปฏิบัติตามจารีตประเพณีของชาวอีสาน จะทำให้ได้รับความสุขความเจริญในการดำรงชีวิต การละทิ้งจารีตประเพณีท้องถิ่นแล้วไปนิยมชมชอบจารีตประเพณีของชนชาติอื่นนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ควรทำ สังคมอีสานไม่นิยมลอกเลียนจารีตท้องถิ่นของสังคมอื่น เพราะเชื่อว่าจารีตของสังคมหนึ่งอาจไม่เหมาะสมกับอีกสังคมหนึ่ง นอกจากนี้

คนที่ละทิ้งจารีตประเพณีท้องถิ่นถือว่าเป็นคนอกตัญญู เป็นคนล้มตัว คนประเภทนี้จะไม่ประสบความสำเร็จเรื่อง ดังคำกล่าวของคนอีสานว่า “อย่าสุไลล้มถ่มผงขัณฑ์พี่น้องเก่า อย่าสุละโคตรเชื้อ ไปหาฮ่องผู้อื่นดี” นั่นคือ ให้มีความรักในความเป็นคนอีสาน และทุกสิ่งที่เป็นคนอีสานไม่ว่าจะเป็นจารีตประเพณีและหลักปฏิบัติต่างๆ การที่จารีตประเพณีของคนอีสานมีความเข้มแข็งส่วนหนึ่งก็มาจากการจารึกและบันทึกไว้ในวรรณกรรมคำสอนและได้นำมาสอนคนในสังคมนั่นเอง

3) บทบาทในฐานะเป็นแบบแผนความประพฤติที่ดีงาม

หลักคำสอนในวรรณกรรมคำสอนอีสานนับเป็นแบบแผนความประพฤติที่ดีงามของคนอีสาน จะเห็นได้จากคำสอนที่เป็นข้อปฏิบัติของบุคคลผู้มีสถานภาพในสังคมที่แตกต่างกัน เช่น ผู้ปกครองก็จะมีหลักปฏิบัติคือทศพิธราชธรรม ข้อปฏิบัติของบุรุษ ซึ่งบุรุษต้องเป็นผู้นำครอบครัวและผู้นำสังคม บุรุษต้องเป็นคนมีความรู้ดี มีศีลธรรมดี มีความขยันขันแข็ง ไม่เกียจคร้าน มีความอ่อนน้อม มีความเคารพ มีความกตัญญู เป็นพ่อบ้านพ่อเรือน และเป็นสามีที่ดี ส่วนสตรีอีสานก็จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติที่ดี เช่น มีคุณธรรม มีความสงบเสงี่ยม มีกิริยามารยาทเรียบร้อย รักนวลสงวนตน ยึดมั่นในจารีตประเพณี มีความกตัญญูต่อบุพการี เก่งงานบ้านงานเรือน ขยันขันแข็งและมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา บุรุษในฐานะเป็นสามี ต้องเว้นการด่าญาติพี่น้องทางฝ่ายภรรยา งดเว้นจากอบายมุขทุกอย่าง ส่วนสตรีในฐานะภรรยาต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือน ชีวิตของสตรีอีสานจะฝากไว้กับบุรุษผู้เป็นสามี จนกระทั่งมีความเชื่อว่า สตรีที่ได้สามีดีนั้นเป็นคนมีบุญ ดังนั้นหน้าที่ของสตรีก็คือ การปรนนิบัติสามี มีความเคารพต่อสามี และดูแลเอาใจใส่สามี

บทสรุป

หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสาน มีลักษณะเป็นหลักของความประพฤติที่เรียกว่า จริยธรรม มากกว่าจะนำเสนอหลักพุทธธรรมที่เป็นสังฆธรรม โดยแบ่งพุทธจริยธรรมออกเป็น 2 ประการ คือ ประการแรก พุทธจริยธรรมของสังคม เป็นหลักคำสอนที่เป็นบรรทัดฐานของคนทุกคนทุกหมู่เหล่าในสังคมที่จะต้องปฏิบัติร่วมกัน ได้แก่ ศีลห้า การทำบุญตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิถีชีวิต จะเห็นได้จากคำสอนเรื่อง ฮีตสิบสอง กล่าวคือ การทำบุญ

ทั้งสิบสองเดือนของชาวอิสานอันได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนของพระพุทธศาสนา และความเคารพบูชาต่อบุคคลที่เจริญด้วยคุณงามความดีและเป็นผู้มีพระคุณอันแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนและเชื่อฟังผู้มีอาวุโสกว่าของชาวอิสาน ประการที่สอง พุทธจริยธรรมของปัจเจกบุคคล เป็นหลักคำสอนที่เป็นข้อปฏิบัติของบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมแตกต่างกัน เช่น ผู้ปกครองก็ต้องมีหลักในการปฏิบัติตนอันได้แก่ ทศพิธราชธรรม ข้อปฏิบัติของบุรุษและสตรี ข้อปฏิบัติของสามีและภรรยา ซึ่งล้วนเป็นคำสอนในทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ส่วนในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสิบสุญญ ยังนำเสนอพุทธทำนายซึ่งเป็นคำสอนที่มีในพระไตรปิฎก อันแสดงถึงสภาวะการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่แยกลงหลังพุทธศาสนามีอายุก้าวล่วง 2500 ปี เนื้อหาที่กล่าวไว้ระบุว่าตรงกับสถานการณ์ปัจจุบันของโลกอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็ปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน อันนำมาซึ่งการประท้วงและชุมนุมเรียกร้องกันอย่างมากมายในหลายๆประเทศทั่วโลก เพราะคนในสังคมละเลยการปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพที่ถูกต้องของตน จนเกิดความวุ่นวายในสังคมขึ้นมามากมาย ดังที่เราเห็นได้จากข่าวสารที่ปรากฏอยู่จริงในปัจจุบันนี้

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวอิสาน มี 3 ประเด็น คือ 1) บทบาทในการควบคุมของสังคม เช่น หลักคำสอนเรื่องศีลห้า ซึ่งเป็นหลักควบคุมความประพฤติของทุกคนในสังคม 2) บทบาทในการรักษาแบบแผนประเพณีอิสาน ให้มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสายตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ เช่น ฮีตสิบสองหรือประเพณีทำบุญในสิบสองเดือนของชาวอิสาน และ 3) บทบาทในฐานะเป็นแบบแผนความประพฤติที่ดีงาม เช่น ข้อปฏิบัติของบุคคลผู้มีสถานภาพต่างๆในสังคม ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครอง บุรุษ สตรี บุรุษในฐานะเป็นสามี และสตรีในฐานะภรรยา

แนวความคิดสำคัญที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ก็คือ トラบใดที่คนในสังคมยึดมั่นตามหลักคำสอนในศาสนาที่ตนนับถืออย่างเคร่งครัดแล้วก็นำมาสู่การปฏิบัติ จะทำให้สังคมมีความสงบสุขได้อย่างแท้จริง เพราะหลักคำสอนในศาสนาเป็นระบบขัดเกลาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แต่ถ้่าคนในสังคมไม่นำมาปฏิบัติ

สังคมก็จะวุ่นวาย เพราะคำสอนแม้ดีเพียงใดก็ไร้ค่า เพราะธรรมใดก็ไร้ค่าถ้าไม่ปฏิบัติ ธรรมใดก็มีค่าถ้าปฏิบัติ

เอกสารอ้างอิง

- จรูญ รัตนากร. (2533). **โลกทัศน์ชาวอีสานจากวรรณกรรมคำสอน**. มหาสารคาม : เอกสารอัดสำเนา.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2549). **ของดีอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2520). **ลักษณะวรรณกรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : จินตมณฑลการพิมพ์.
- _____. (2528). **รายงานการวิจัย “ศึกษาอีสานจากวรรณกรรมคำสอน”**. มหาสารคาม : เอกสารอัดสำเนา.
- ชมรมวรรณกรรมอีสาน. (2527). **กลอนลำเรื่องพุทธทำนาย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาลศิริ.
- ชัยสิทธิ์ เศรษฐสุนูปผา. (2513). **อินทนิญาณสอนลูก**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา.
- دنุพล ไชยสินธุ์. (2524). **สารสมที่คิด**. กรุงเทพมหานคร : เอกสารอัดสำเนา.
- ธวัช ปุณโณทก. (2522). **วรรณกรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีระพัฒนา.
- _____. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2525). **แนวทางการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทลายลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- นิยม ศุภวุฒิ. (ม.ป.ป.). **ลีปสูญญ ฉบับวัดศรีชมชื่น อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม**. สกลนคร : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสกลนคร, เอกสารอัดสำเนา.
- บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล. (2545). **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คดลิ่งนานาวิทยา.
- ปริญญาโนภิกขุ. (2510). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์สิริธรรม.

- ประกาศ สุระเสน. (ม.ป.ป.). **ฮิต 12 คอง 14**. กรุงเทพมหานคร : เอกสารอัดสำเนา.
 ปรีชา พิณทอง. (2522). **รวมวรรณกรรมอีสานเล่ม 1**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์
 สิริธรรม.
- _____. (2525). **รวมวรรณกรรมอีสานเล่ม 2**. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์
 สิริธรรม.
- ปรีชา อุตระกุล. (2527). **ศึกษาวรรณคดีนิทานในเชิงจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร :
 สยามคัมภีร์สงเคราะห์แห่งประเทศไทย.
- พรชัย ศรีสารคาม. (2528). **ลิปสุญ**. พิมพ์ครั้งที่ 1. มหาสารคาม : ศูนย์วัฒนธรรม
 จังหวัดมหาสารคาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2549). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอริยานุวัตร. (2513). **พญาคำทองสอนไพร่**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภัณฑ์.
- พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท). (ม.ป.ป.). **กาพย์ปู่สอนหลาน**.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับที่ 11**.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). **สุดยอดวรรณกรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 9.
 ขอนแก่น : โรงพิมพ์พระธรรมขันธ์.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน
 เล่ม 1-13**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- มูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (2524).
กาพย์ปู่สอนหลานและหลานสอนปู่. กรุงเทพมหานคร : ประจักษ์
 การพิมพ์.
- สวิง บุญเจิม. (2539). **กาละนับมือส่วย**. พิมพ์ครั้งที่ 1. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน.
 _____. (2534). **มรดกอีสาน**. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน.
 _____. (2534). **ปู่สอนหลาน**. อุบลราชธานี : มรดกอีสาน.
- ลิตา พิณีภูวดล. (2522). **กาพย์ปู่สอนหลาน ในแนวทางสังเขปของวิชา
 วรรณคดีเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : เอกสารอัดสำเนา.

สิริเพ็ญ พิริยาคิตกรกิจและคณะ. (2531). **การวิเคราะห์จริยศาสตร์ในวรรณคดี**

นิทานอีสาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานวิจัยแห่งชาติ.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). **อีสานคดี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

อุดม บัวศรี. (2540). **อีตลิบสองคองลิบสี่**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์พระธรรมขันธ์.